

ЧЛАНЦИ

Иван ЈОВОВИЋ*

БАРСКА ДИЈЕЦЕЗА У АКТИМА ДУБРОВАЧКОГ И ВАТИКАНСКОГ АРХИВА

Средњовјековље на црногорском простору незамисливо је без сагледавања историјата најстарије духовне институције црногорског народа – Дукљанско-барске надбискупије, односно Бара и његовог подручја као мјеста настанка прве црногорске државе. Ове чињенице условиле су веома рано утемељење свјетовних (дворске и општинске) и црквених (надбискупске, самостанске и жупне) канцеларија у Бару.

Иако Дукљанско-барска надбискупија посједује хиљадугодишњи континуитет, сложене друштвено-историјске прилике утицале су да знатан број трагова материјалне културе, споменичке баштине и архива буде девастиран или трајно уништен. То је разлог да већину сазнања о Бару, односно Дукљанско-барској надбискупији, не црпимо, што би иначе требало очекивати, из средњовјековних барских архива, већ из документарне грађе сачуване у архивима градова источнојадранске обале (од Котора до Копра). Дефицит барске архивске грађе донекле се може надокнадити изучавањем архива Рима и Венеције, као црквено – политичких центара, у којима је такође похрањена меморија овог простора.

Пад Бара под турску власт 1571. године представља историјску раздјелницу у његовом развоју с обзиром на то да ће наредна три вијека католичка црква бити изложена разним врстама притиска, што је био разлог учесталих миграција локалног становништва. Зато архиви наведених градова биљеже бројне спомене Барана, па чак цијеле исељеничке породичне скупине с овог подручја. Нажалост, у тим бурним дешавањима с краја XVI вијека неповратно нестају барска средњовјековна општинска и црквена архива, које би значајно освијетлиле мање знане или потпуно непознате догађаје и процесе. Управо у овој чињеници налазе

* Аутор је постдипломац на Правном факултету Сплит.

се узроци фрагментарног проучавања и презентирања историјске грађе која се односи на прошлост Бара и Дукљанско – барске надбискупије.¹

Досадашња истраживања омогућила су публикување знатне архивске грађе, нарочито тестамената као битних извора права, на основу којих долазимо до сазнања о демографским, ономастичким, управним, привредним и црквено – вјерским приликама у Барској дијецези.² У овом раду дата је необјављена грађа – два тестамена која се чувају у Државном архиву у Дубровнику, под сигнатуром Т.Н. 44, 11-13(1571-1573) и Т.Н. 50, 183-184(1598). Користећи се већ познатим изворима и литературом, и компарирајући их са садржином предочених докумената, намјера нам је да размотримо неке општеприхваћене чињенице о статусу католичке цркве и њених вјерника у Барској дијецези у првим деценијама турске управе. Први тестамент, хронолошки посматрано, саставио је у Дубровнику свештеник Иван Жупан, барски племић, 1573. године, а други у Бару 1598. године такође барски свештеник Марин Витусе.

Оба тестамена започињу типичном фразеологијом која се употребљава код увода ове врсте правних аката: „У име Бога, Узвишене Дјевице Марије и читавог Небеског Царства, будући да сам тјелесно болестан, али при здравој памети, састављам овај мој посљедњи тестамент, прије свега исповиједам се пред вјечним Творцем Исусом Христом ...“ (Т.Н. 44, 11-13). У маниру духовних особа и ондашњих схватања завјештање почиње давањем новца сиротињи или браћи у Христу.

Упоређујући текст оба тестамена одмах се уочава да се ради о особама различитог социјалног статуса, што се експлицитно манифестује кроз вриједност завјештане имовине. Док Иван Жупан искључиво оставља непокретности велике вриједности (земљишта и куће), дотле Марин Витуса оставопримцима намјењује само покретне ствари, углавном новац, ствари за личну употребу и црквени мобилијар. Различита сталешка припадност оставилаца не утиче једино на однос према црквеним установама. Међутим, избор оставопримаца је прилично условљен класним поријеклом, тако да Марин Витуса завјештава имовину лицима чију припадност везујемо за грађански слој (пучане), а Иван Жупан највећи дио заоставштине намјењује особама које су биле дио некадашњег барског патрицијата.³

¹ Јововић И., *Из прошлости Дукљанско-барске надбискупије*, друго измијењено и допуњено издање, Бар 2005., стр.10.

² Бошковић Ђ., *Стари Бар*, Београд 1962.; Ковијанић Р., *Бар и Барани у Которским споменицима XIV вијека*, Историјски записи, 3-4, 1973 и *Бар и Барани у Которским споменицима XV вијека*, Историјски записи, 1-2, 1974.; Чоралић Ј., *Барани у Млецима, Повијест једне хрватске исељеничке заједнице*, Загреб 2006.

³ Преко конкретних донација добијамо сазнања о појединим члановима барског пле-

За разлику од Марина Витусе за којег се може са сигурношћу казати да је дјеловао у Барској дијецези, вјероватно био клерик цркве Свете Марије изван бедема, о Ивану Жупану не можемо закључити гдје је дјеловао. Међутим, из његовог тестаментa дознајемо да је у овом периоду племићка фамилија Жупан имала још два свештеника, Марина, пок. Франа Жупана коме оставља неку земљу у предјелу цркве Светог Вида (данашње насеље Гретва) под условом да за њега и његове рођаке одржи неколико миса. Такође, Антонију Жупану оставља земљу с тим да му „*одржи пет миса у цркви Св. Ђорђа, три за Миличину душу и двије за моју*“. Истом свештенику и његовим нећацима оставља земљу на локалитету Гола Главича у Шушању.

У разматрању проблематике која се односи на статус католичке цркве и вјерника полазимо од недавно, први пут у цјелости, објављене Ахд – Наме Мурата III становницима Бара 1575. године, која у ствари представља потврду привилегија коју је издао Пертев-паша, освајач Бара 1572. године. Наведени акти турских власти само су формализовали положај Барске надбискупије, с обзиром на то да од 1571. године дјелује у сасвим новом државном, односно цивилизацијском оквиру. Иако су историјски извори малобројни и прилично контрадикторни у погледу статуса Барске надбискупије и католичког живља непосредно након турског освајања Бара, свакако да је акт издат у царској канцеларији морао бити бар одређени временски период локалним турским властима основ на којем је почивала сигурност живота и имовине католичког клера и вјерника.⁴

Постојећу хипотезу потврђује и тестамент свештеника Ивана Жупана, јер посљедњу вољу изјављује без било каквих резерви по извршење тестаментa, остављајући цркви бројна материјална добра. Тако монахињама цркве Светог Андрије оставља једну земљишну парцелу „*са стаблима маслина и других стабала, уз услов да се обавезу да ће одржавати три мисе годишње за душу мојих унука Марина, Николе и Ђура*“. У истом тестаменту завјештава „*кућу коју сам сам купио од*

мства који су са Иваном Жупаном у родбинским односима. „*Исто тако остављам мојој нећаки Анзули, кћерки Франа Кратића мој врт који се налази до бискупског имања, испод пута, који сам купио од Антонија Прокулијана, под јединим условом да тражи да се стално одржавају три мисе годишње, тј. за покој душе мог покојног оца и моје покојне мајке и за покој душе мог брата Франа.*“ Земљу од оставиоца добијају и свештеник Александар Базан, као и Јероним Ђорђа Базан, док се као један од свједока овог тестаментa спомиње, такође, племић Франо Пасквале. Поред наведених, тестамент садржи још неке помене припадника барског патрицијата, попут Николе и Петра Бориса и Раде Назак.

⁴ Шаркиновић Х., Ахд-Нама Мурата III становницима Бара из 1575. године, *Алманах* - часопис за проучавање и презентацију културе Бошњака/Муслимана, бр.35-36, Подгорица 2006., стр.305-310.

Ђорђа Грековића из Туђемила монахињама Светог Андрије уз сљедећи услов, да дају да се одрже три мисе годишње самостану Светог Андрије и још онолико колико се њима учини потребно“. Катедрална црква Св. Ђорђа спомиње се три пута у тестаменту, а њеним каноникима оставља породичну кућу која се налази поред исте цркве, као и „виноград на нашем имању који држи Думаса Ђетков поред Вука Пинића свештеницима Свете Марије изван бедема и братрима Светог Николе, с тим да се они обавезују да одржавају двије мисе у недјељи“. Овај акт садржи помене још двије црквене установе које од оставиоца добијају земљу, самостан Светог Стјепана и школу Светог Сакраманта. Тестаментом су обухваћени барски свештеници Франо Крајина и Ђорђе Палма који добијају неку пољану коју је оставилац купио од Димитрија Панасоле из Ђеклића, али и Теодор Пасквале коме је припало земљиште на локалитету Скалице. Све ове донације указују на чињеницу да је у Бару непосредно по турском заузимању католичка црква обављала редовну вјерску службу.

Наравно да насилна смрт надбискупа Ивана Бруна 1571. године није могла проћи без негативних рефлексја на укупне односе у Бару, стварајући атмосферу општег неповјерења с обије стране. Поред тога забиљежени су чести случајеви појединачног иселјавања домицилног становништва, с тим да су мотиви миграције били различите политичке природе. Или је у питању био турски ванинституционални притисак или су Барани напуштали завичај јер се нијесу мирили са новонасталим околностима. Чињеница је да дубину тих односа још увијек не можемо у потпуности спознати. Међутим, преко тестаamenta Ивана Жупана дознајемо да од турске сабље нијесу страдали ни сви пратиоци надбискупа Ивана Бруна, с обзиром да је свештеник Пренто Лалем, који је био у служби реченог надбискупа, 1573. године добио на поклон један виноград код ријеке Жељезнице. Ова чињеница намеће потребу за студиозним истраживањем Државног архива у Дубровнику, нарочито архивске серије Тестаamenta нотариае, гдје би прегледом и објављивањем већег броја тестамената дошли до неких нових сазнања о прошлости Барске дијецезе у другој половини XVI стољећа, попут још увијек присутне недоумице око датума претварања катедрале Св. Ђорђа у џамију.

Нажалост, због проблема са транскрипцијом текста тестаamenta Ивана Жупана нијесмо у прилици да наведени акт у цјелости презентирамо, док тестамент Марина Витусе преносимо дословно.

Оба тестаamenta ми је уступио др сц. Виниције Лупис, те му се овом приликом захваљујем.

T.N. 50. 183-184. Уважени свештеник Марин Витуса 1598. 18. XI 1598. 26. VI у Бару

„ У име Бога и Пресвете Дјевице Марије и Свих Светих, ја Марин Витуса чиним онако како Свевишњи Бог заповиједа у Јеванђељу:

Ако ја умрем овдје желим да будем сахрањен у цркви Свете Марије изван зидина, којој остављам за потребе 400 аспри. Исто тако остављам свом нећаку Франу, сину Николе Витусе једну скрињу коју сам оставио у Дубровнику у кући господина Димитрија Серадуре и оставио на чување Миху Саркочевећу на чување, у којој се налазе ствари, сребро и новац, десет хиљада и четиристо аспри, понављам десет хиљада четиристо аспри и триста талира, три сребрне шоље, двије велике и једна мала, од којих мала нека се да Марину Суми и Стани његовој жени. Исто тако један сребрни крст који кошта тридесет дуката и сребрни калез са посудом за хљеб остављам горе поменутом Франу ако постане свештеник. А ако поменути Франо не постане свештеник, сребрни калез са тањиром и кстом морају се дати свештеницима, заједно са двије хиљаде аспри уз услов да се сваке године држи миса за моју душу на годишњицу моје смрти. Остала сребрнина и два нова тепиха и још неке ствари желим да се дају горе наведеном Франу Витуси, мом нећаку. Исто тако остављам овдје у Бару Нику, сину Лунарда Меди(н)а мој лук са тоболцем за стријеле. Потом остављам Катарини, мојој снахи, два сребрна талира. Исто тако остављам свештенику Ивану из Улциња пет талира, нека одржи пет миса у Светом Ђорђу за моју душу, а робу коју сам дао код њега на чување нека преда горе поменутом нећаку. И још остављам свом нећаку Франу моју мантију заједно са књигама и доламу од куничиног крзна. Марину Суми и његовој жени Стани остављам све моје што се налази у њиховој кући и још остављам обавезу мојим вјерним извршитељима, господи Виктору Безаљи и Миху Саркочевећу да изврше овај мој тестамент.

Ја, Матија Руђи, замољен од горе поменутог Марина да напишем овај тестамент, написах га својом руком и свједок сам горе наведеног;

Ја, свештеник Марин Витуса потврђујем ово што је горе написано;

Ја, Марко Самуел сам свједок горе написаног;

Ја, Франо Ђинових сам свједок горе написаног. “

Осим аката свјетовног карактера, веома битан извор за изучавање друштвених процеса, нарочито односа религијских заједница на црногорском простору, представљају извјештаји (визитације) барских над-

бискупа. Ријеч је о документима повјерљивог карактера које су високи црквени достојанственици католичке цркве периодично упућивали Конгрегацији за ширење вјере у Риму/Пропаганда фиде.

У принципу, извјештаји барских надбискупа писани су фактографски, што често онемогућава дубље сагледавање неких догађања, због чега их треба компарирати са осталом релевантном литературом. Извјештаји имају карактер званичних аката, с обзиром на то да је Света столица у разматрању неких кадровских питања или додијеле материјалне помоћи локалном клеру наступала сходно препорукама барских надбискупа. Канонске визитације барских надбискупа прати и особена терминологија, прилагођена ондашњем времену и приликама, нарочито када су у питању називи религијских заједница на овом подручју. По њиховом схватању хришћани су искључиво католици, за вјернике и клер православне цркве користе различите називе, на примјер, расколници, Рашани или Грци, док припаднике ислама сматрају сектом. Међутим, из досад објављених извјештаја запажамо да су аутори – надбискупи неријетко оптерећени високим степеном субјективности, што примјећујемо не само кроз острашћене ставове према другим религијским заједницама, него и у односу према католичком клеру, нарочито генералним викарима (генерални викари су обично били Барани, док су углавном за барске надбискупе именована црквена лица из других средина, што је у раду цркве стварало анимозитете на персоналној равни).

И поред наведених карактеристика, извјештаји су незаобилазна архивска грађа у проучавању историјата Барске надбискупије с обзиром на то да бројни аутори који су се бавили овом тематиком у регистру кориштених докумената имају изводе из појединих визитација барских надбискупа, на којима се доминантно заснивају сазнања о овој духовној институцији у периоду од почетка XVII до краја XIX вијека.⁵

Иако извјештаји барских надбискупа садрже одређену заједничку форму, они се међусобно разликују по начину интерпретације, што у првом реду зависи од метода саопштавања података. Канонске визитације предузете 1637/9. и 1759. године не разликују се само у погледу

⁵ О значају канонских визитација види : Марковић И., *Дукљанско-барска метрополија*, Загреб 1902., Радонић Ј., *Римска курија и јужнословенске земље*, Београд 1950., Панцић Б., *Први извјештај Андрије Змајевића о барској надбискупији*, Радови хрватског повијесног друштва, Рим 1971., Bartl P., *Notizie universali dello stato di Albania, e dell'operato da Monsig.r Vincenzo Zmaievich Archivescovo di ANTIVARI Visitatore Apostolico dell' Albania*, Munchen, 1979., Бици М., *Искушења на путу по Црногорском приморју, Албанији и Србији 1610.г.*, Будва 1985., Јачов М., *Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622-1664.*, Београд 1986., Растодер Ш., *Извјештај надбискупа Марка Јорсе о стању барске надбискупије 1697. год.*, *Историски записи*, XLVIII, бр. 1-2, Подгорица 1994., Марковић С., *Барски дистрикт у еклезијастичким релацијама од 1627. до 1644. године*, *Историски записи*, LXXV, бр.3-4., Подгорица 2002.

ауторства и хронологије, већ и по томе што су извјештаји из 1637. и 1639. године писани фактографски од стране надбискупа **Ђорђа Бјанкија**⁶, док из извјештаја (1759) надбискупа **Лазара Владањија**⁷ добијамо јаснију слику о црквеним и другим дешавањима на црногорском тлу. Различит приступ надбискупа у писању извјештаја треба евентуално тражити у чињеници да је надбискуп Бјанки, попут већине барских надбискупа турског периода, кратко боравио у матичној бискупији⁸, док је надбискуп Владањи највећи дио свог понтификата провео у Барској дијецези, дијелећи судбину католичког живља у Отоманској царевини. Зато је надбискуп Владањи и био у прилици да опширно обавијештава Конгрегацију за ширење вјере о духовном и материјалном стању цркве под његовом јурисдикцијом.

Ваља напоменути да су оба извјештаја настала у различитом историјском контексту, иако се Барска надбискупија налазила у истој државној творевини – Отоманској царевини. И поред тога што је Барска надбискупија у вријеме писања Бјанкијевог извјештаја била под најјачим турским притиском, она је у том периоду још увијек била респектабилан друштвени фактор на овом подручју, с обзиром да је тада само у Барској дијецези забиљежено око 5000 католика. Међутим, након Кандијског и Морејског рата, тј. исељавањем и исламизацијом локалног становништва, Барска надбискупија је изгубила оно значење које је посједовала у дукљанско-зетској епохи црногорске државе и друштва.⁹

Узроке назадовања католицизма не треба само тражити на страни Османлија, већ и у индоленцији католичког клера и његовој жељи за ко-

⁶ Ђорђе Бјанки је рођен 1568. године. Дуги низ година обављао је бискупску службу у албанском граду Сапи. Његово познавање словенског, албанског и турског језика, али и његов утицај међу турским првацима у Бару била је главна препорука да га именују за барског надбискупа 1635. године. Несређене црквено-политичке прилике обиљежиле су његов понтификат, о чему је опширно извјештавао Конгрегацију за ширење вјере, што је био повод да 1643. године напусти столицу барске надбискупије. (Радонић Ј., ибид., стр. 99-112.)

⁷ Лазар Владањи је рођен 1704. године у Скадру. Богословске студије завршио је на илирском (словенском) заводу у Лорету, гдје је и докторирао теологију. Неколико година вршио је службу жупника, затим генералног викара, да би 1746. године био именован за бискупа Сапе у Албанији, а 1749. године постављен је за барског надбискупа. Умро је 1786. године у селу Ливари (барска општина). Породица Владањи је током XVII и XVIII вијека дала неколико знаменитих бискупа и свештеника. Као заклетим приврженицима Републике Св.Марка, Турци су им у знак одмазде попалили куће, па се дио чланова ове фамилије преселио у Задар, гдје узимају презиме Владовић. У знак захвалности додијелено им је млетачко племство. (Крстић К., *Досељење Арбанаса у Задар*, Задар 1988., стр.60.)

⁸ Прва канонска визитација надбискупа Ђорђа Бјанкија није сачувана у списима Конгрегације за ширење вјере. (Радонић Ј., ибид., стр.99.)

⁹ Јововић И., ибид., стр.138 – 162.

модитетом, због чега су вјерници деценијама остајали без свог духовног пастира. Ово експлицитно потврђује надбискуп Бјанки приликом визитације барске дијецезе, гдје обавијештава Конгрегацију да је вјероватно први барски надбискуп који је канонички походио жупу Созина (можда је мислио од 1571. године). Знамо ли да су барски надбискупи млетачког периода углавном проводили понтификат у ренесансним градовима Италије, а не у Бару, јасно је да су редовне пасторалне дужности биле занемарене у једном дужем периоду од ових црквених великодостојника. Недуго по заузимању, Турци су забранили барским надбискупима столовање у Бару, што је условило даљу ентропију црквеног устројства Барске надбискупије. Од краја XVI па до средине XVII вијека за барске надбискупе именована су црквена лица из других средина, која су нерасло и нередовно обављала канонске визитације. Незадовољни таквим стањем у властитој надбискупији, барски грађани, 1634. године упућују Конгрегацији писмо у којем траже да се коначно за барског надбискупа постави човјек са овог простора и предлажу барског племића фра Антонија Бориса.

Управо у времену настанка Бјанкијевог извјештаја, не само у Барској дијецези него и у средишњем дијелу Црне Горе, завршавао се процес конверзије, тј. масовног пријелаза католика на православље. Генеза овог процеса још увијек није довољно проучена у средишњем дијелу Црне Горе, мада су се у стручној јавности прве информације о назначеној конверзији појавиле у дјелима српских историчара старије генерације, Симе Милутиновића – Сарајлије, Станоја Станојевића и Владимира Ђоровића. У извјештају надбискупа Бјанкија спомињу се два црквена лица, Донат Јелић и Ђорђе Вучковић, који су пар година прије надбискупа Бјанкија дали објективан приказ стања католичке цркве на црногорском простору. Донат Јелић из Спича 1634. године пише Конгрегацији да је његова жупа због недостатка католичког клера у највећем дијелу прешла у православље. У истом писму наводи примјер села Созине, које се налази под његовом пасторалном управом, наводећи да у том мјесту има 340 католика, али да је тамошње становништво само формално католичко, будући да је у потпуности прихватило источни обред и православне обичаје. За науку веома битан извор, на основу којег добијамо потребне одговоре на разматрани процес конверзије, представља писмо из 1633. године дугогодишњег шестанског жупника Ђорђа Вучковића, који је од Конгрегације за ширење вјере био постављен за црногорског католичког мисионара. У том писму он, између осталог, наводи да је посјетио племе Бјелопавлића који су га примили с неописивом радошћу, жалећи се да су напуштени од Свете Столице, па умиру без причести, исповиједи и крштења. На основу овог писма католичког мисионара до-

знајемо да „дванаест година не бијаше међу њима свећеника осим два пута, а и тада по ноћи“. У архиву Конгрегације за ширење вјере у Риму похрањено је још једно писмо мисионара Вучковића из 1635. године, које садржи посљедње вијести о католицизму на подручју ријека Зете и Мораче. Он саопштава да је поново походио црногорска племена, па је том приликом о Ускрсној недјељи на хиљаде особа с великом побожношћу примило сакраменте покорне и еухаристије. На крају наведеног писма је онемоћали старац Вучковић извјестио Рим да ће највећи дио католичког живља прећи у православље, с обзиром на то да су на том простору повремено дјеловала само два свештеника (осим Вучковића и фра Марко Скура). Предвиђања поменутог мисионара су се веома брзо остварила, јер је црногорско становништво доминантно сачувало Христову вјеру у православној цркви. Дакле, извјештаји надбискупа Бјанкија нијесу обухватили све црногорске крајеве унутар Скадарског санцаката на коме се простирала црквена власт Барске надбискупије. Током 1639. године поменути надбискуп је извршио канонску визитацију жупе Каstell Ластва (Петровац), која се налазила унутар млетачке државне територије и том приликом је кризмао десет особа. Ова жупа је дјелимично била поштеђена турских пустошења, али ни у тој жупи црквене прилике нијесу се много разликовале у односу на остале жупе Барске надбискупије, што можемо закључити из разних аката насталих током XVII вијека. Тако, на примјер, Никола Медин и Давид Давидовић, двојица угледних католика из Паштровића, пишу 1602. године Збору Светог Јеронима, да им та католичка институција обезбиједи једног свештеника, с обзиром на то да су тамошњи католици остали пуних 14 година без иједног свештеника. Попут осталих црногорских племена у том периоду, и Паштровићи се жале да су бројни њихови племеници умрли, а да нијесу примили свете сакраменте, „и због тога су се многи од њих окренули од наше римске вјере те живе како их упуте рашки свећеници“.¹⁰

За разлику од наведеног, процес конверзије вјере у Бару ишао је у правцу преласка католика у ислам. Упоређујући оба извјештаја Бјанкија, видимо да је за нешто више од годину дана број католичких кућа у граду и приградским насељима готово преполовљен, док на руралном дијелу барске дијецезе то није случај, изузимајући село Туђемиле. Иако је више пута походио барску дијецезу, надбискуп Бјанки није извршио канонску визитацију свих барских села у којима је живио католички живаљ, с обзиром на то да у досад објављеним извјештајима не спомиње шестанска села Рјепса, Бабсула и Беси. На основу извјештаја барског надбискупа Ћузепеа Буоналдија из 1649. године сазнајемо

¹⁰ Драгановић К., *Масовни пријелази католика на православље*, Мостар 1991., стр. 28 – 33. и 72.

да наведена мјеста опслужује свештеник Вучковић. У овом документу се наводи да село Бабсула има 7 кућа и цркву посвећену Св.Николи, опремљену лијепим црквеним рухом. У Рјепси је било 12 кућа и црква Св.Николе, док је село Беси имало 8 кућа и цркву посвећену Св.Стјепану. Упркос малом броју кућа, у наведеном извјештају се констатује да је католичка популација у овим селима веома бројна.¹¹ До интензивнијег процеса исламизације у Шестанима дошло је тек у другој половини XVII вијека.¹²

И извјештај надбискупа Лазара Владањија омогућава разматрање одређених питања која су се у већем или мањем интензитету отвара-ла као организациони проблеми у дјеловању ове духовне институције. Тако у споменутом извјештају наилазимо на одређене чињенице које упућују на став да је унутар Барске надбискупије постојала јасна етничка диференцијација између католика словенског (црногорског) и албанског поријекла, што је имало за посљедицу обавезно богослужење локалног клера на живом (народном) језику неке жупе. Зато надбискуп Владањи упозорава Конгрегацију да Барској дијецези недостаје католички клер словенског поријекла, апострофирајући жупе Спич и Зупце. Умјесто аутохтоног словенског католичког клера дешавало се да у Барској дијецези повремено дјелује по неки албански свештеник који није разумио словенски језик нити познавао словенско богослужење, па по казивању надбискупа Владањија „Зупци се таквоме не би обрадовали“. И у ранијем периоду било је обраћања Риму да уважава етничко – језичке посебности барских вјерника, што видимо из писма (1657) спичанског жупника Доната Јелића, у коме предлаже да се за новог барског надбискупа не именује Италијан или Албанац, већ неко коме је матерњи језик словенски.¹³

У објашњењу ове проблематике треба се вратити готово један миленијум уназад, у 1089.годину, дакле, на оснивачки акт - булу папе Клементa III, гдје се барским надбискупима даје управа над словенским бенедиктинским самостанима у Дукљанској краљевини.¹⁴ И многи други извори и трагови материјалне културе потврђују примарни словенски идентитет Барске надбискупије, од неизоставног историјско-књижевног списка (Краљевство Словена) Попа Дукљанина,¹⁵ преко значајног учешћа Барана у утемељењу словенске црквене братовштине *S.Gior-*

¹¹ Јачов М., *Le Missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra da Candia*, vol.I, Citta del Vaticano 1992., pag.265.

¹² Дабовић Ђ., *Племя Шестани*, Бар 2006., стр. 97 – 102.

¹³ Јачов М., ибид, pag.588-9.

¹⁴ Ротковић Р., *Краљевина Војислављевића XI и XII вијек*, Подгорица 1999., стр.294 – 297.

¹⁵ Перичић Е., *Sclavorum regnum Гргура Барског*, Загреб 1991.

gio degli Sciaconi у Венецији,¹⁶ па до употребе словенског као једног од официјелних литургијских језика Барске надбискупије.¹⁷ Међутим, негативан слијед историјских догађања условио је да се словенски католички живаљ са црногорског простора константно исељавао, почев од краја XV па до прве половине XVIII вијека. Уз овај, како је већ наведено, упоредо је текао процес конверзије, с обзиром на то да је дио католика прешао у православље, а други прихватио ислам. Оба споменута процеса била су иницирана турским притиском на физички интегритет и материјална добра клера и вјерника Барске надбискупије. Узмемо ли у обзир још и честе погроме турских власти над клером и вјерницима Барске дијецезе више је него јасно због чега је словенски католички елемент опстао само у неколико жупа Барске надбискупије. У осталим жупама Барске дијецезе (подручје Шестана) стољећима је био присутан билингвизам, гдје се локално становништво свакодневно користило „нашким и арбанашким“. Католичка црква је респектовала језичке особености тих жупа, па је црквена служба била повјерена свештенству и словенског и албанског поријекла. Ипак, током времена већина вјерника на ширем простору Барске надбискупије била је албанског поријекла, што је био повод Светој Столици да у једном дужем периоду, тј. од средине XVIII па до средине XIX вијека, именује за барске надбискупе искључиво Албанце, углавном Скадрани, који су потицали из угледних породица. Међутим, предуслов за њихово именовање било је познавање словенског језика. Као што је један број Албанаца обављао надбискупску службу у Бару, тако је већи број католичких прелата словенског поријекла постављан за бискупе сјеверноалбанских градова.¹⁸

На основу извјештаја Лазара Владањија из 1759.године можемо закључити да за скоро деценију свог понтификата није успио реализовати један од, по његовој замисли, приоритетних задатака – стварање дистанце спрам вјерника и клера православне цркве. У том циљу, он је пред црквом Св.Николе у Зупцима 1750.године сазвао локални црквени синод, на коме је донесена одлука да се убудуће спријече мијешовити бракови католика с православним и онемогући католицима похађање православних цркава под пријетњом изопштења. Такав акт, инициран од надбискупа Владањија, морао је пореметити међуцрквени склад, због чега он у извјештају констатује да је омражен од православног живља. Међутим, из презентираниог извјештаја произилази да су одлуке

¹⁶ Чоралић Л., *Барски исељеници – посједници на млетачкој терраферми*, „Матица“ (часопис за друштвена питања, науку и културу), бр.21., год.VI, Цетиње – Подгорица 2005., стр.333.

¹⁷ Бошковић Ђ., ибид, стр.270.

¹⁸ Farlati D. – Colletti J., *Illyrici sacri*, tomus septimus, Venetiis, MDCCCXVII., pag.X – XII.

црквеног синода у одређеној мјери имале конкретну примјену у пракси, мада се, и даље, локално католичко становништво придржавало устаљених црквених церемонијала, онако како је то раније практиковано, са браћом у Христу – православцима.

У разматрању црквено-политичких прилика треба нагласити да у XVIII вијеку долази до промјене политичке орјентације црногорских владика, који се у свом дјеловању све више ослањају на помоћ Русије, док барски надбискупи углавном остају експоненти млетачких интереса на црногорском простору. У тој чињеници можемо тражити разлоге за захлађење односа међу клером хришћанских цркава, с обзиром на то да су се и Барска надбискупија и Црногорска православна црква, у том периоду, налазиле у интересној сфери страних сила, што се свакако морало рефлектовати на локалне прилике. Ову чињеницу примјећујемо и у самом извјештају Лазара Владањија, јер барски надбискуп свјесно избјегава сусрет с владиком Василијем Петровићем, након његовог повратка из Москве, како личним присуством црквено – народној свечаности одржаној пред православним манастиром Св.Богородице не би изазвао додатно подозрење млетачких власти. Надбискуп Владањи је знао да су руске донације јачале вјерско – политички ауторитет црногорских владика код народа, што закључујемо из његовог претходног извјештаја (1757), гдје резигнирано констатује „*да он не добија поклоне из Рима, као што је то случај са цетињским епископом, који добија помоћ и поклоне из Москве*“.¹⁹

Такође, млетачким властима није било по вољи да католичком црквом у Будви и Паштровићима управља барски надбискуп који је формално био турски држављанин. Из извјештаја сазнајемо да наведени барски надбискуп ни након деценије понтификата није добио млетачко држављанство, што је био предуслов за обављање потпуне јурисдикције над католичким црквама на млетачкој територији. Какав је статус уистину имала барска надбискупија на млетачкој територији најбоље свједочи чињеница саопштена у овом извјештају „*да свјетовна власт овдје одлучује о уласцима у цркву и брине о њеним потребама без уплитања црквених људи*“.²⁰ И на другим мјестима у извјештају наилазимо на податке који указују да су млетачке власти промјениле однос према барској надбискупији и њеним вјерницима, не би ли на тај начин избје-

¹⁹ Јачов М., *Списи Тајног ватиканског архива XVI – XVIII века*, Београд 1983., стр.299.

²⁰ Приликом прве канонске визитације 1750. године надбискуп Владањи није посјетио Будву, јер није имао дозволу млетачких власти. Иако је преко папског нунција у Венецији још 1756. године тражио да му се допусти вршење духовне функције у Будви видимо да до септембра 1759. године није позитивно одговорено на тај захтјев. (Радонић Ј., ибид., стр.580.)

гле потенцијалне сукобе са Турцима. Тако, на примјер, надбискуп Владањи информисе Конгрегацију да самостално није извршио канонску визитацију, јер му је привремено забрањен улаз на турску територију с обзиром на то да је активно судјеловао у пребацивању избјеглица са подручја некадашње провинције Млетачке Албаније у папску државу, па је то разлог што је овај извјештај написан у Будви, умјесто у Бару. За разлику од његових претходника који су у сарадњи са млетачким властима католички живаљ са црногорског простора пребацивали и насељавали у опустјеле крајеве Далмације, политичке прилике за понтификата надбискупа Владањија су се толико измјениле да млетачке власти не само да нијесу дозвољавале пријевоз избјеглица са своје територије, већ су их на захтјев турских власти депортовали назад у Турску.

Извјештаји надбискупа Ђорђа Бјанкија (1637. и 1639) познати су науци, али фрагментарно. Изводи из споменутих извјештаја налазе се у књигама Ј.Радонића и М. Јачова, а италијански изворник овог извјештаја објавио је историчар И. Зампути, упоредо са албанским пријеводом. Недавно су наведени извјештаји били предмет истраживања, па је њихов већи дио објавио Ђ. Дабовић у историјско-етнолошкој студији „Племи Шестани“, користећи се албанским пријеводом који се налази у књизи Ђок Дабаја. Извјештај Лазара Владањија из 1759. године је досад необјављен, а његова фотокопија, која се чува у Државном архиву у Бару, била је подлога за израду овог рада. Рукопис садржи 14 страница писаних италијанским језиком. У тексту има један број латинских израза, углавном теолошког карактера. Овај извјештај је атипичан с обзиром на то да добрим дијелом није написан на основу директних запажања надбискупа Владањија, коме су турске власти привремено биле забрањивале улаз у Барску дијецезу, већ на основу списка генералног викара Филипа Дебеље, због чега на појединим мјестима у тексту има одређених нејасноћа. Међутим, оне су таквог карактера да немају већег значаја за разумијевање садржине текста овог документа.

Пријеводом на црногорски језик и осталих извјештаја барских надбискупа, који су похрањени у архиви Конгрегације за ширење вјере у Риму, комплетирали би у добром дијелу слику о Барској надбискупији. На тај начин би боље схватили сусрете и сукобе народа и религија који се циклично одигравају на овом простору.

Извјештај барског надбискупа Ђорђа Бјанкија у вези са посјетом Барској дијецези;

20. октобра 1637. започели смо другу по реду посјету Бара и његових села.

Дошли смо у Бар однијевши прво дарове турским господарима у граду. Нашао сам једну кућу у граду гдје сам боравио током 40 дана,

обављајући службу у цркви Св. Илије неометан од стране невјерника, исправљајући и опомињући за сваку грешку ове јадне и биједне хришћане. У свим турским земљама нисам наишао на горе Турке него у Бару и хвала Богу што нисам доживио неку невољу овдје, мада сам потрошио готово 12 талира мимо осталих трошкова које сам имао да бих у Бару живио са четворицом слуга. У Бару сам кризмао 22 особе, унутар града било је 11 кућа хришћана, кажем једанаест, а у цијелом граду било их је 60. Католика унутар зидина и изван је било 332. Унутар града је било 117 турских кућа, а изван града 900. Жупник овог мјеста, дон Петар Самуел и викар, дон Франо Пасквали који има 70 година станују у својим породичним кућама унутар града и не маре много за то да душе вјерника духовно уздижу, заборављају на стадо; нису баш много поштовани у овом мјесту, јер уопште нису посвећени тим јадним хришћанима и ови им слабо вјерују. Пошто су због непажње изгубили много црквених добара у овом мјесту, приход ових свештеника за сваки од преостала два винограда износи годишње 30 талира, а будући да је изгубљена црква Св. Марије изван зидина, препуштена Турцима, „*Communita*“²¹ продала је маслињаке и винограде који су били у посједу цркве за 70 000 аспри, од чега је дио потрошен за пут у Константинопољ како би могли да откупе поменуто цркву. Остатак новца - 38 хиљада био је код барских католика, и ми смо наредили да се сакупи и да се од њега направи једна црква изван градских зидина, зато што унутра, у цркви Св. Илије, Турци не дају да се сахрањује.

Нашли смо инвентар нашег трећег претходника, црквене ствари и сребро, и нашао сам да се много ствари изгубило. Црквеног одијела је мало остало и то је старо и поцијепано. Нашао сам сребра међу поломљеним крстовима и калезима и 15 талира.

25. новембра смо дошли у село Зупце, одржали смо мису и кризмали 16 људи. Одржао сам проповјед, испитивао народ и жупника о томе колико поштују божије законе и пресвете сакраменте, разријешо четири особе изопштења из цркве и бодрио народ да буде покоран Светој римској цркви. Што се тиче црквених одора, нашао сам их у истом стању као и у вријеме прве посјете. Жупна црква је црква Св. Николе, а жупник у овом мјесту је дон Антонио Томази из Бара, осредње учености. У овој цркви су се налазиле двије лијепе фигуре које је, када су цркву у Бару узели Турци, један хришћанин украо и биле су доносене и смјештене у поменутој цркви. Кућа у овом селу има 40, људи има 500. Доходак жупника износи четири товара жита и добровољни прилози.

²¹ У питању је организација „*Communita di Antivari*“ која је дјеловала као званични орган цркве и локалног католичког живља до средине XVII стољећа.

Сљедећег дана смо стигли у село које се зове Шушањ. Ујутру смо отишли у жупну цркву Св. Венеранде и служили мису. У овом селу има 80 кућа. Католика има око 900. Жупник села је дон Петар Лукић, слабо учен и није баш на добром гласу. Приход жупника износи око 60 талира.

29. новембра смо напустили ово мјесто и отишли у село Спич. Служили смо мису у цркви или боље капели Св. Јована/Ивана гдје постоје два олтара. Једним се служе католици, а другим православни. Слично је и у једној другој цркви Св. Текле/Ћекле. Грбови католика су измијешани са грбовима православних. У овом селу постоје још двије капеле, једна је Св. Петра а друга Св.Петке, тако да и у ове двије капеле и православни и католици имају по један олтар. Обје ове капеле су покривене, али унутра нема ништа од ствари које се користе за црквени обред.

Испод Спича, на врху једног не баш питомог и окомитог брда, налази се тврђава звана Франов кастел која је у вријеме када су заузети Улцињ и Бар споразумно била предата. У овој тврђави се налази црква Св. Димитрија која је раније била матична и жупна црква. Само се ријетко посјећује ова црква. Катедрална црква је раније била Света Марија ратачка која је била опатија. У овом мјесту има 35 ? кућа, хришћана (католика) има 230. Кућа расколника (православних) има 43 ? Колико има људи, ови хришћани нису знали да изброје; жупник овог мјеста је фра Донат Јелић.

Сљедећег дана смо кренули из Спича и ходали скоро 4 сата по суровим и каменитим брдима, да нисмо могли вјеровати кад смо стигли у село које се зове Созина које не знамо да ли је икад посјетио неки надбискуп. Отишли смо у цркву Св. Николе и одржали мису. Благословио сам гробове и одржао проповијед. Кризмао сам 45 људи. То вече смо остали ту. Сљедећег јутра смо поново давали мису и кризмали 50 људи, тако да укупно кризманих има око 90. Остали су кризмани прошле године у другим селима. Католичких кућа у овом мјесту има 20, православних 2. Католика има 220. Црква је покривена, и у њој има пар црквених ствари не баш у добром стању и један калаисани калеж. Жупник овог мјеста је већ поменути фра Донат. Укупан приход жупника у Спичу и Созини износи четири товара жита.

Кренули смо из овог мјеста и стигли касно у село Туђемиле. Ујутру смо отишли у жупну цркву Св. Николе и овдје одржали мису, направили процесију и опело за мртве. Мало их је било за кризмање зато што смо их већ били кризмали током наше прве посјете. Црква је добро покривена, има нешто црквене одјеће, али старе и поцијепане зато што се није добро чувала. Кућа у овом селу има 20. Католика има 230. Жупник овог села је Петар Самуел који и није тако добар, мада се разумије у читање светих списа, међутим није погодан за великодостојника на шта

он претендује, и непријатно мирише и само из велике потребе он је на мјесту викара у овом мјесту гдје су га држала и наша два претходника које сам пуно пута прекорио у тајности, *si peccauerit (?) frater frater (sic) tuus vade (?) et conge (?) interte, et ipsum et.c.*

Извјештај о извршеној прошлогодишњој визитацији Бара и његових села (1639).

Прво смо стигли у Бар донијевши дарове турским господарима, а потом, слједећег дана на дан свете Катарине одржали смо у цркви Светог Илије свечану мису, направили потребне исправке, упозорили на гријехе који се овдје чине. Кризмали смо 13 људи, консултовали се са оним католицима у вези са новцем од продаје маслињака, винограда и црквених посједа и утврдили, да се са тим новцем направи црква на старим темељима, тако да имају гдје да сахране мртве, јер им у цркви Светог Илије унутар града није допуштено, а и друге службе једва да могу да врше.

Унутар града нема више од 7 католичких кућа, остали су сви направили куће изван града, тако да укупно изван и унутар града има 35 католичких кућа.

Задржали смо се у Бару неколико дана упућујући хришћане у духовне активности, а потом смо се упутили у околину Бара. Прво смо отишли у село Шушањ. Овдје, слједећег дана, био је празник светог Андрије, одржали свечану мису и одржали проповјед у цркви Св. Венеранде. Кризмали смо 21 особу. Овдје смо остали 3 дана да исповиједамо и отпуштамо гријехе. Жупник ове цркве је дон Петар Лукић. Његови приходи су око 40 шкуда. У овом селу има 80 кућа, овдје нема ниједног православца. У селу има 680 особа једног пола и другог пола. Сљедећег дана смо кренули из овог мјеста и касно стигли у село Туђемиле. Овдје нас је омело лоше вријеме са снијегом, кишом и хладноћом које доносе ове планине и ту смо се задржали два дана. Трећег дана смо кренули из овог мјеста упутивши се тим немилосрдним планинама пуним снијега којима се ни на коњу не може ходати и прешли око 6 миља. Увече смо стигли у село Шестане, наредног јутра смо отишли у цркву Св. Павла и држали мису и проповјед. Кризмали смо 31 особу.

Жупник ове цркве је дон Ђорђе Вучковић. Црква је добро покривена, мало црквене одјеће има и нема посједа. Католичких кућа у овој жупи било је 82. Католика има 750. Сљедећег дана смо отишли у село Муриће у цркву Св. Срђа и држали мису и проповјед и кризмали 28 људи. Жупник ове цркве је такође поменути дон Ђорђе. Католичких кућа било је 12, а католика 105.

Сљедећег дана смо отишли у село Пинчићи и на дан Св. Николе 6. децембра смо држали мису и проповјед зато што је црква овдје Св. Николе, а наредног дана смо кризмали 35 особа. Жупник овог мјеста је свештеник кога зову по имену дон Иван, крупан и снажан човјек, али слабо учен. Приход свештеника је 25 скуда. Кућа овдје има 18, а католика 130. Сљедећег дана, био је 17 децембар, отишли смо у село Бриска. И овдје смо сљедећег дана у цркви Св. Димитрија држали мису и проповјед и кризмали 14 особа. Овдје има 15 кућа, а људи 120. Сљедећег дана смо отишли у село Мурићани и у цркви Св. Димитрија држали мису и проповјед и кризмали 25 људи. Католичких кућа је било 16, а људи 140. Сљедећег дана смо отишли у село Ливаре, у цркву Св. Петра, држали мису и проповјед и опраштали гријехе. Кризмали смо 12 људи. Католичких кућа је било 18, а људи 160. Сљедећег дана смо кренули из овог мјеста и отишли у село Теане у цркву Св. Петра, држали мису и проповјед и кризмали 12 људи. Кућа је било 8, људи 75. Ове цркве и жупе су под бригом поменутог дон Ђорђа Вучковића и поменутог дон Ивана. Цркве су добро покривене, али без много ствари и одјеће. Када смо завршили обилазак ових села, морали смо поново да пређемо тешке барске планине, пењући се и спуштајући се, тако да смо увече касно стигли у село Туђемиле, овдје у реченом мјесту у цркви Св. Николе одржана је миса и кризмано 12 особа, кућа у поменутом селу било је 16, са 125 људи. Сљедећег дана смо кренули из овог мјеста и отишли у село које се зове Зупци и овдје у цркви Св. Николе окупили сав барски клер као и онај из Брда, и у поменутој цркви, уз уобичајену церемонију, сазвали смо дијецезални синод како налажу свети канони, да би они бринули о народу на достојан начин и са вољом. Горе наведене двије цркве биле су покривене и у њима је било мало похабане свештеничке одјеће коју они користе да би држали мису, мада их је ружно било видјети са тако мало побожности.

Извјештај из списка господина Филипа Дебеље, генераног викара барске бискупије, а у вези са посјетом исте 1758. године, по мојој наредби треба да се достави Светом Удружењу за Пропагирање Вјере преко господина каноника Вићенца Радиновића, нашег агента у Риму, ове године 1759, за текући период од три године, 55.

Већ Вам је познато из мојих претходних писама да ја тренутно боравим у Будви, чију цркву имам под својом управом. Одавде сам могао да се одвезем у Бар да тамо одсједнем и посјетим тамошњу цркву. Четири године сам провео дијелом у мојим одласцима и враћању из Рима, а дијелом у боравку у Будви. Разлог због којег сам био спријечен

да посјетим Бар у овом временском периоду је оправдани страх од Турака због добро познатог превоза албанских породица у Рим из Турске и из других мени добро познатих разлога. Надам се у Бога да нећу дуго чекати да одем, с обзиром на обећања која ми је дао један Турчин који је близак баши, а који је и наш пријатељ, а уз помоћ новца за трошкове који би могли премашити 70 шкуда.

Будући да ствари стоје овако и како не могу лично да одем у Бар, упутио сам горе наведеног викара као посјетиоца (визитатора) умјесто мене, па шаљем овај извјештај на основу његових списа, који је у ствари излагање о црквеним жупама, што се види из копије истих списа које овдје прикључујем са напоменама које слиједи.

На првом мјесту да кажем да се садашњи надбискуп налази у 52. години.

Катедрална црква није тако лијепе архитектуре и израде како би посјетилац очекивао.

Различити легати су мршави и оскудни, вјерници иако истрајавају у вјери, често се догађа отпадништво од вјере тиме што прелазе у ислам и нису добро упућени у основе вјере. Недавно сам обишао вјернике у Зупцима који су хладни према миси и који недјељом иду на пијаци у Бар, а не иду прво да слушају мису како сам им ја био наредио. Има их и који су послушни, па иду.

Дозвољено је католицима у Бару да обављају своје вјерске обреде несметано, али то раде са помало резерве како не би упадали у очи Турцима који би се могли успротивити нашим због претјеране слободе.

15. јула ове године лично сам посјетио цркву у Каstell Ластви у Паштровићима која је под млетачком управом као источна погранична област са Турском. Њен жупник је дон Марко Антуновић из Будве, стар 33 године, ради посао осредње и којег Конгрегација снабдијева са 15 шкуда уз остала добра која се састоје у жити, вину и бијелом луку. Будући да овдје има велики број расколника (православних), жупник је омражен и прогоњен, толико да би они хтјели да га потпуно отјерају и постану господари цркве и њених добара. У овој жупи има шест католичких породица са 40 душа. И ово мало католика слабо поштује закон, али с топлином долазе у цркву да се исповиједи и приме причест. Главна породица су каштелани, мада их православни не воле, а прошле године је троје из те породице било ухапшено. У затвору су били девет мјесеци зато што су превозили двије албанске породице које су биле побјегле на млетачку територију, а потом враћене назад, зато што Кнез не жели да прими турске поданике у своју државу из својих политичких разлога.

Овдје сам поново наишао на Кристофола Индиани, о којем сам писао прошли пут, који је био за жену узео удовицу православне вјере,

а са којом је у трећем степену сродства, тражи допуштење заједнице упркос сродству. Жена, кажу ми, практикује наше обичаје и спремна је да се одрекне раскола. Много се плашим да ти обичаји не одговарају правим и да се може догодити као у сличним случајевима жена које су се након смрти мужа враћале поново на шизму. Упркос свему томе, Света Столица би их могла разријешити како би их ослободила од скандала и гријеха. Црква ове жупе наслања се на жупну кућу, али, како је црква ниска, то је послужило као прилика лоповима да се попну на цркву и са цркве да уђу у кућу и да је опљачкају. Тако да се уложило у подизање нивоа цркве и то је завршено прошле године од новца 5 цекина који је био послат за ту намјену још раније од Конгрегације, 5 цекина који је оставио за ту намјену ранији жупник цркве дон Марко Вуксановић, па је на овај начин сигурна и лијепо изгледа, бар за прилике ове земље.

Крајем ове године имам намјеру да разријешим поменутог дон Марка Антуновића са овог мјеста и вратим га у Будву као помоћ за цркву којој сасвим недостају црквени прелати који би у њој служили. На његово мјесто бих поставио свештеника дон Гиа Пеција из Зубаца који би то и сам желио, али ће ми бити тешко да нађем неког свештеника који ће моћи њега да замијени будући да албански свештеници не разумију словенски језик који је потребно да знају, а Зупци се таквоме не би обрадовали. Потрудићу се на најбољи могући начин да то ријешим. Живот у Зупцима је опасан за Пеција зато што га турски заповједник у Бару мрзи, иако га баша штити, једног дана би му се могла догодити каква незгода. Разлог за ту мржњу је један православац који га је оптужио код заповједника, јер је готово оскрнавио мртво тијело његове жене коју је овај намјеравао да сахрани у нашој цркви тврдећи да је црква пола његова; Пеци се побринуо да то спријечи а овај, у инат, оптужио га је код заповједника додајући лажи како би му још више напакостио, а заповједник га је обавезао да му плати одштету у цекинима. Овај православац је убрзо након овога умро, али прије смри је наредио својим синовима да издејствују код заповједника да он буде сахрањен у цркви у Зупцима, али то је било узалуд, јер је Пеци већ уз помоћ башине жене успио да испослуже наредбу да православци не могу да имају никакву ингеренцију над овом црквом. И то је осујетило њихову неправедну намјеру и човјек је сахрањен на другом мјесту, а уз то је постигнуто то да православцима буду укинута јурисдикције према цркви у Зупцима.

У Каstell Ластви је живјела једна удовица, католикиња за коју се, пошто није ишла у цркву, сумњало да је промијенила вјеру заједно са својм дјецом. Али ја сам нашао да је постојана у вјери и извинила се за свој немар наводећи разне изговоре и обећала да ће у будућности бити

савјеснија према мисама и ја се надам да ће тако и бити, будући да су јој и свекар и дјевери католици.

Више пута сам желио да обиђем цркву у Ластви, али увијек су ме упозоравали да не идем тамо зато јер ми расколници спремају засједу. Једна жена, православна, послала ми је неколико ријечи о припремљеној завјери и рекла да је њен дјевер један од завјереника. Упркос свему томе, отишао сам и вратио се здрав и читав, измакавши пријетњама и пуцњима из пушке. Већ три године траје та мржња изазвана мојим настојањима да спријечим комуникацију *in divinis* њих и католика која је практикована у смутним временима.

Господин дон Лука Јунки пошто је напустио бригу о цркви у Ливарима гдје га је поставио албански савјет, повукао се у Пулати код Силма, код господина бискупа његовог нећака, па је на његово мјесто за жупника био именован Лазар Владањи, који је у Лорету завршио школовање. Пошто се вратио прошле године, првог јануара ове године је постављен на ово мјесто. Он је из Скадра и има обавезу да ми служи у барској дијецези. За ово вријеме почео је да даје доказе своје пажљивости и способности и надамо се да ће бити све бољи. Прије неколико дана добио сам одговор на писмо из Бара да свештеник дон Никола Јорга из Спича, онемоћао од старости, не може више да служи цркви која тако остаје без свог жупника, јер нема свештеника који би га могао замијенити нити клерика који има довољно година за свештеничко звање.

Држим код себе двојицу младића, Барана о свом трошку како би их подучавао граматички, али пошто су мали не могу да служе овој садашњој потреби. Временом ће бити од помоћи. Будући да је поменути викар запажао карактеристике својих колега жупника, преостаје ми да ја примитим његове. Иако сам га више пута опоменуо да ради свој посао мало достојније, често видим да је немаран. Од посебног значаја је за добробит народа да знате да се људи на њега жале, јер претјерује у пићу одакле потиче његова несталност у послу и са његовим викаријатом више ме ремети него што чини добро; и то што сам га послао у посјету, хвалећи га и дајући му подстицај за рад, имало је за мотив да га на неки начин запослим. И ови записи су више просто излагање о Дијецези, о чему сам вам ранијих пута наговјештавао него прави извјештај о посјети, јер мало или готово ништа не говори о самој посјети. Него ја по свом нахођењу шаљем свештеника дон Гио Пецција да се информише код његових жупљана, али немам никаквих појединости из којих бих могао да направим прави суд. Можда се плаше њега. Кад бих само сазнао нешто од њих.

У овој жупи постоје двије православне жене које су узеле католичку вјеру удајом за католике, а након смрти мужева поново су се вратиле у православље.

Сада почињемо да пишемо о стварима које се тичу Будве. Овај град који је под венецијанском управом, смјештен на граници са Турском десет миља од Бара и близу мора, раније је имао свог бискупа. С обзиром на то да је скоро цијело становништво изван града постало православно, наставило је да узурпира добра која су намијењена бискупској мензи, па је црква остала без бискупа и прихода. Сада њоме управља барски надбискуп. Ова се дијецеза граничи са Црном Гором, земљом која је у цјелости православна. Како Вам је познато, овдје је тренутно сједиште Архиепископа и овдје се не може наћи ништа друго до биједа и охолост спојене са сиромаштвом. Овдје је такође и сједиште господина јавног венетског представника са војском који има власт. Али је готово без становника, будући да се унутар њених зидина не налази нико осим неколико католичких породица и неколико православних са својим свештеником. Ту постоје двије цркве: црква Св. Ивана Крститеља која је катедрална и жупна и црква Св. Марије очева фрањеваца која се мање поштује, као и двије капеле; једна која припада поменутиим очевима која се налази одмах поред њихове цркве, која је раније припадала расколницима и у којој очеви врше службу једном годишње на дан Св.Сабе опата, да над њом не би изгубили право. Друга је у тврђави и служи представнику да служи мису. У катедрали служе четири каноника. Тројица су сљедећи: каноник Петар Руцковић, човјек оронуо и слабо учен, ревносан у свом послу, ученик урбанског завода којег је након 5 година напустио због болести; други је Анто Марковић слабо учен, али који добро служи цркви која нема ни црквењака нити старјешину; трећи је каноник Марко Иваниш. Веома је склон љутњи, ремети мирно обављање посла. Четврти је каноник мјештанин. Људи са стране немају право на ово мјесто, а приходи каноника су веома мали, тако да највећи износи 6 цекина годишње. Жупник на други начин не добија приходе осим оних који се приложе у кошаре, а и њих има веома мало. Постоје само три свештена лица: Симоне Варра и Иван Бубић, вратили су се са урбанског завода, али нису довршили школовање због болести и још један мјештанин и сви код мене уче и добро стоје, али од овог трећег црква има мало вајде, јер он мора да иде по Далмацији далеко од Будве са својим оцем који са службом бива послат на разна мјеста. Поред каноника и клерика ту су и поменути очеви фрањевци. Има их двојица и један лаик којег су прихватили код себе. Они помажу у исповиједању самртника, зато што жупник мало може да учини вјероватно зато што су га притисле године. Ови Очеви имају добра као што су виногради, земљиште и без тих добара сигурно не би имали од чега да живе. Катедрална црква је прилично биједна и под је лош тако да када се неко сахрањује, осјећа се неподношљив смрад. Уз њу се налази бискупија и

бискупска кућа које су у добром стању. Каноници држе мису за празнике и нерадне дане, понекад држе мису са пјевањем.

Народ у Будви доста узнемирава становништво са пограничних крајева, тако да није сигуран за своје посједе, а ови добијају пресуде кад год упуте неки захтјев, све док им то буде пружало задовољство.

Ову цркву ниједном није званично посјетио садашњи администратор будући да није кнежев поданик, већ турски, тако да је себе поштедио одређених формалности, како не би изазвао неке приче да врши црквену јурисдикцију над онима који нијесу кнежеви поданици, што је у његовој држави забрањено. И поред свега овога, администратор је помагао у свим њеним потребама одређујући клерике, вршећи причест и бискупско богослужење, одобравајући лица за исповијед и радећи многе друге ствари које спадају у црквену јурисдикцију. Ја се надам да ћу код новог Генералног провидура Далмације остварити своју намјеру да омогућим ономе ко је способен да је води да је води слободно; макар нека ми да пређутни пристанак, како не бисмо другима који нису кнежеви поданици дали прилику да траже слично. Ја се још увијек могу звати подаником због спајања држављанства, о чему сам сазнао кад сам био у Венецији, али, жао ми је што не могу слободно да водим ову цркву. С обзиром на то да јој недостаје служба, нема начина да се ублажи њено биједно стање, јер, истина је да је без контакта, с обзиром на то да се њени послови не додирују са другим црквама, њене активности су нешто мало више од активности неке жупне цркве, док под собом нема много самостана, свештеника, каноника и клерика, тако да јој не треба велика бискупска асистенција. Треба да се зна да свјетовна власт овдје одлучује о уласцима у цркву и брине о њеним потребама без одобрења црквених људи. Ови опет морају да се баве свјетовним стварима које су у њиховом домену, а не црквеним. Будући да у земљи влада доколица, усљед недостатка слободних вјештина као и оних механичких, те због тога нема зараде, па се они хране аверзијама и мржњом и нису добри једни према другима. Због овог недостатка зараде људи се баве војном вјештином, па када дођу до неког чина одлазе у друга мјеста остављајући без становника своју домовину која остаје на малом броју породица усљед оваквих мигарција... (недостаје дио реченице).

Овдје је постојао ружан обичај да усједјелице како би оправдале своју повученост не иду у цркву на мису о празницима или иду врло ријетко; али након што су прошле године овдје били Очеви мисионари које ја зовем Језуитима и који су овдје били осам дана тјерајући ме на понеки трошак, оне не само да иду на мисе, већ прихватају и моју доктрину у коју уопште раније нијесу биле упућене. С времена на вријеме се догађају бракови између католика и православних са конверзијом би-

ло које од двије стране у зависности од мужевљеве вјере; међутим, ја се по сваку цијену трудим да их у томе спријечим. Само се један такав случај догодио у овом крају од када ја боравим у Будви са једном женом коју су преварили када је хтјела да оде из града и која је, пошто није отишла узела за мужа једног шизматика. Ја сам се потрудио макар да она не промијени вјеру, пошто је било немогуће да је вратим, али и то је било узалуд. Након што ми је обећала да ће остати католикиња и пошто је од својих добила ријеч да неће морати да промијени вјеру, мало након тога ипак је постала православна, на моју велику жалост. У оваквим условима није лако увијек вјенчавати католикиње са католицима, будући да их има мало и да су међу собом рођаци.

Католицима се забрањује *comunicazione in divinis* са расколницима; али, с обзиром на то да је ова комуникација била у употреби, тешко је спријечити је. На дан Св. Ане наши су обичавали да иду у једну православну цркву удаљену од Будве три миље. Ја сам им то био забранио, али неколико особа које су се оглушиле о моју наредбу је ипак отишло и присуствовале су литургији. Ја сам увријеђен због ове непослушности наредих исповједницима да их не исповиједе или да их исповиједе под условом да тамо више не иду. О овоме су се морали још изјаснити и у мом присуству. Неке жене су дошле да траже од мене опроштај за почињени гријех. Али има и оних који бране овај обичај сматрајући га исправним, наводећи да се и на другим мјестима практикује у комуникацији православних и католика *in divinis* и да се то још одавно практикује. Православни, пак, када су чули за ову моју наредбу, жалили су се и љутили на мене, али ми више муке задају наши са њиховим претензијама да бране овај обичај наводећи као још један разлог да кнез радије прихвата такву комуникацију него пријетње православних.

Године 1757. када сам био у Риму посјетио сам Свете и не треба да мој агент поново иде ове године. Већ сам писао о томе да је мој претходник монсињор Лукић оставио двадесет цекина за рестаурацију једне цркве у Бару који су у рукама бившег нунција у Венецији његове висости Караћолија и не зна се гдје се сада налазе. Могли бисте да то испитате и узмете их за добро цркве.

Прије осам година, када сам ја постао управитељ ове цркве у Будви, поставио сам за мог генералног викара каноника Бубића и он је увијек имао шкуде које Конгрегација шаље ономе ко управља овом црквом, све до јула 1757. када је умро. Након његове смрти ти шкуди, а од тада има око годину и по, налазе се у мојим рукама и ја их код себе чувам. Сада питам Свету Конгрегацију да ли да се ја још користим њима за службу коју обављам око вођења цркве. Већ знате да ја сада водим исту цркву без викара, зато што ми није потребан све док ја боравим у

Будви. Такође знате да се за моје доласке из Бара у Будву увијек трошило за барке које су ме возиле, а такође сам потрошио и у Венецији новца да завршим онај посао за добијањем одобрења од Кнеза да водим цркву која је на територији под његовом управом и да ме прихвате као њиховог поданика; са овим разлозима, цијеним да неће бити проблема да ми се уступи тај новац, овај који имам код себе као и још новца који ће бити потребан из године у годину, док се не постави викар, а да до тада ја добијам новац за горе наведено и за напор који улажем за ову цркву.

Понављам молбу коју сам упутио Конгрегацији за ширење вјере у мојим претходним писмима у вези са помоћи за рестаурацију двије цркве у Шестанима као и о новчаној помоћи свештенику дон Гио Пецију због трошкова које је имао са оним православцем који је хтио да уз помоћ оног Турчина узурпира половину наше цркве у Зупцима. Такође Вас подсјећем на оних 70 шкуда које сам тражио, а које би требало да утрошим на поклоне за башу како бих од њега добио дозволу да слободно идем у Бар без страха од превоза албанских породица у папску државу. Надам се да ће тих 70 шкуда бити од помоћи и да ћемо уз Божију помоћ успјети. Чекам одговор у вези свештеника Андреа Дедија који услед старости не може више да служи цркви, гдје га је поставио албански савјет онако старог и онемоћалог, а његов бискуп, монсињор скадарски не жели да му то уважи. И још сам желио да напоменем о дон Антонију Саици, који се жали на поменутог монсињора, да га је неправдано склонио са црквене службе у Бердици. О обје ове ствари сам Вам већ наговјестио у ранијим писмима о њиховим жалбама, као и о томе како су тражили правду на бискупском суду.

Пошто сам добио на своје руке од Конгрегације 40 шкуда, има томе неколико година, које је требало да употријебим за пребацивање породице Исуфа Месија из Скадра, која је жељела да пређе у хришћански дио, како би могла јавно да користи своје католичко име које је у Албанији морало бити прикривено, али од тога није било ништа. Тада сам вам писао у Риму, да ми укажете на што треба да их утрошим, и послат ми је одговор да треба да их утрошим на рестаурацију бискупије у Будви и на помоћ њеном жупнику, за куповину једног сребрног крста за шестанску жупу, пар црквених ствари као и на градњу жупне куће у Зупцима, за рестаурацију, свијећњаке и..... за цркву у Ластви, што сам већ назначио у молби коју сам упутио Конгрегацији у Риму. Те шкуде сам ја већ потрошио на претходно наведене радње, али како није било довољно новца за све, неке су остале незавршене, а за неке сам морао да додам од свог новца, 42 шкуда, као и оно новца који су оставили поменути свештеници дон Гио Пеци и дон Марко Антуновић, при томе користећи се потпором вјерника из Зубаца који су помагали у радовима.

Иако градња ове цркве није још завршена, завршиће се уз помоћ шкуда које прописује Конгрегација за ову градњу, а како се види из посљедњег писма исте, па се понизно захваљујемо на милости указаној за овакву радњу, будући да жупник није имао ...*ubi recumberet caput suum*.

Уколико Конгрегација са својом милошћу не позове младиће из ове дијецезе на школовање у Италију, с нама је готово. Још мало неће имати ко да у цркви служи *massis multa operari autem pauci* и ако се свештеник Јорга не опорави да може макар дијелом да служи својој цркви, не знам гдје да тражим некога ко зна словенски језик који је потребан за Спич. Црква у Шушању ради на тај начин да капелан сваког дана држи мису за душу њеног добротвора, па не може да врши службу онда када је то потребно вјерницима, било да су то мисе за покојне или годишњице. Нити може да сваки пут за те потребе моли неког другог свештеника за замјену, а будући да у тој цркви не постоје други свештеници, може се догодити да су они сличним случајевима спријечени и не могу га замијенити, па се тако може изневјерити намјера добротвора. Због тога би било згодно да се шушањском жупнику додијели годишња провизија као што се ради са другим жупницима и да се за капелана постави други свештеник који неће имати парохијску дужност, те ће моћи сасвим да се посвети извршавању наведене намјене цркве.

Грчки епископ се ових дана вратио из Москве одакле, кад год се врати, доноси благо у виду робе и пара које му даје царица велике Русије и поред годишње новчане помоћи. Био је примљен уз посебан израз радовања, уз разне почести и посјете које су му указивали његови Грци. Ово му неће добро проћи са Републиком. Живи у Црној Гори као турски подложник, али не даје за право ни Турчину ни хришћанину (католику), Бог да нас чува, тај је спреман на све, нарочито према ономе ко се супростави његовој цркви.

Познату светковину Тијелово празновали су заједно православни и католици из Спича. Ја сам забранио да се даље изводи на тај начин и још ове године су је извели одвојено, за шта је заслужан поменути мој викар. Био је мали број оних који су жељели да се саставе и који нису хтјели да прихвате да је комуникација *in divinis* са православнима забрањена. Највећи дио њих чине православни који су у сродству са католицима путем брака. Надам се да у будућности неће бити других оваквих покушаја.

Док сам писао овај извјештај појавила се код мене једна особа, чврста у вјери, рекавши ми да је имала наговјештаја, да су, приликом моје посјете цркви у Кастел Ластви, неке православне особе хтјеле прије три године да пуцају на мене, с циљем да ме убију, али уплашивши се да не погоде Ластвљане (Петровчане) који су били у мојој пратњи, одустале су. Међутим, жупник ми каже да није чуо за овај покушај атентата.

Наше потрепштине нам можете послати или преко Венеције или преко Анконе, као што сте нам и прије слали, преко монсињора задарског надбискупа што нам баш и није успут, па нам је тешко да дођемо до њих. Наши трговци се мало задржавају у Задру, али одлазе чак и у Венецију или Анкону гдје би их Света Конгрегација могла упутити на некога коме би се обратили.

Божијом милошћу у мојој дијецези нема несугласица међу свештенством, као што је то случај у Скадру гдје, чујем, постоје између бискупа и очева фрањеваца са скандалима за ту нашу јадну провинцију Албанију. Бог нека опрости онима који су томе узрок. Слично се дешава и између њега и његових свештеника, он је изгледа добар у свађи, охрабрен, како чујем, писмима која му из Рима шаље његов бивши викар Логореци, говорећи му да слободно настави да прогања своје свештенике и да задржи клан својих присталица, увјеравајући га да нема разлога да се плаши Свете Конгрегације. Ови немири би Логорецију могли да послуже да би свијету показали да он није ни раније био узрок оваквим немирима као што, наравно, то није ни сад. Свештеник Борзи који је био у Риму прије пет година са истим тим монсињором или боље речено, који је натјерао тог монсињора да оде са њим у Рим како би платио и његове трошкове. Нећу више ништа рећи о слободи коју има овај монсињор у постављању неуких свештеника за клерике, од којих последије настају скандали, а народ који види те скандале које праве људи из цркве, преузмјерава се у мухамеданску секту и чујем да није мали број оних који су тако учинили. Много је нереда у овој скадарској дијецези, толико да би и половина била превише. Углед су већ изгубили код људи из свјетовне власти који не престају да коментаришу против оваквих представника цркве. Требало би да Конгрегација коначно нађе средство и начин да спријечи скандал који би тек могао настати једног дана и који би довео до потпуне пропасти нашег народа. Католик са сузама и уздасима преклиње Конгрегацију да нађе лијека овим проблемима. Све ово стављам вам пред очи како бих помогао ближњима и да ми савјест буде чиста, надајући се да ће се уз Вашу помоћ ова бурна збивања смирити и да ће бити *tranquillitas magna* и слава Богу и католичком имену.

Данас је 13. август по грчком календару. Поменути грчки епископ који се вратио из Москве, пошто је правио свечаност у својој цркви Пресвете Богородице био је позвао много људи на објед у свој манастир. Био ми је послао свога коња да и ја дођем. Међутим, ја нисам отишао како не бих изазивао Кнеза који са њим није у добрим односима, и сумња да би овај могао подићи народ против његове државе. Али је доста наших Будвана било, како на обједу, тако и на служби у цркви. Неки од њих су ишли више из радозналости него да би присуствовали литургији.

Поново помињем случај дон Луке Јункија о којем сам говорио у претходном тексту, који се тиче његовог повлачења. Албански савјет је на другој скупштини одлучио, да се свештеницима који више не могу да служе у својој цркви додијели такса коју ће сви његови сусједни жупници да му исплаћују у новцу и житу; али будући да Барска дијецеза има само седам жупа, то испада врло мало, и није му довољно да од тога може да живи; кад се урачуна и оно што му даје бискуп, не излази ни 5 шкуда; док за аспру не можеш узети више од пола бајока или чак нешто мало мање. Ока жита, јер је ока жита око четири римске либре, износи један и по бајоко, а понекад и доста мање. Због тога се свештеник ове цркве, пошто је престао да о њој води бригу, смјестио код свога нећака, монсињора бискупа Пулата, јер тамо не може да живи без помоћи, која је потребна за управљање црквом, уколико би тамо боравио. Црква у Ливарима, пак, не може да издржава двојицу жупника, тако да би рјешење било да Конгрегација додијели годишњу суму новца за његово издржавање, како би се он могао вратити.

Његово повлачење се састоји од једне његове изјаве о немоћи од које пати, тражећи од свог бискупа да се побрине за његовог замјеника док је он одсутан, а да њега самог не отуђи од исте цркве. У противном, уколико би он одустао од вођења цркве, а да при том нема од чега да живи, као што и нема, подлегло би се казни коју прописује Була Сикста V: *quanta ecclesia Dei incomoda*. С обзиром на то да станује у Ливарима, није могуће да живи с тако мало средстава које му прописује албански савјет; и ја на крају молим да ми опростите због неугодних ствари којима сам вас оптеретио, и ако сам направио неки пропуст у излагању чињеница и околности; понизно љубећи *SS. corpore* потврђујем се за вашег вјечног слугу.

Потврђујем идентитет овог извјештаја својим уобичајеним печатом и потписом своје сопствене руке.

Будва, 1. IX 1759.

Лазар Владањи, надбискуп барски и администратор Будве